

Elektrisch licht

Tot de Jugendstil horen ook de reclameposters met elegante vrouwenfiguren met lang, golvend haar in vloeiende lijnen. Ook op gevels vinden we tegeltableaus met sierlijke schilderijen als reclame. In Leeuwarden bijvoorbeeld op de Centraal Apotheek aan de Voorstreek of het timpaan van het Gabbema Gasthuis. Omdat sommige bedrijven zelden of nooit signeerden zijn ze moeilijk toe te schrijven.

In Gouda aan de Lange Tiendeweg vinden we een etalage met boven het raam een vrouw die elektriciteitsdraden met elkaar verbindt, en daarmee twee lampen ontsteekt die een kind ophoudt. Het gaat om een winkelpand dat in 1906 nieuw gebouwd is voor N.S. Polak, als 'Magazijn van gas- en waterleidingartikelen'. In een advertentie schrijft hij over zijn ruime aanbod van 'gasornamenten, kooktoestel-

len, fornuizen, ovens, enz.' Maar hij was ook het beste adres voor 'spreekbuizen en elektrische schellen, waarvan de rekening nooit tegenvalt. Men neme de proef'.

Het tableau is niet gesigneerd. Maar dit ontwerp komt voor in een catalogus met voorbeelden van raambogen en tegeltableaus van de fa. Van Hulst. Hieraan is goed te zien dat tegelbakkers hun waren in het hele land afzetten.

Natuur op de muur

De gestileerde bloemmotieven op deze tegelwand zijn een mooi voorbeeld van Nederlandse art nouveau. Veel tegelfabrieken hadden rond 1905 een catalogus met deze patronen, uit voorraad leverbaar.

• Johan Kamermans

Tegen het einde van de negentiende eeuw ontstond een internationale kunststroming die vooral bekend is onder de namen art nouveau en Jugendstil. Het was de uitkomst van een koortsachtige zoektocht naar een eigentijdse decoratieve stijl. Eeuwenlang was de klassieke oudheid de onbetwiste norm voor de goede smaak geweest. Opkomend nationalisme had in alle Europese staten echter tot een herwaardering van de vroegste, veelal middeleeuwse kunst uit het eigen verleden geleid. Door industrialisering en nieuwe technieken konden kostbare ornamenten voortaan eenvoudig worden aangebracht, maar daardoor werden die versieringen steeds meer als 'goedkoop' ervaren. Moest de nieuwe vormgeving vooral gebaseerd zijn op ambachtelijk werk, exclusief en kostbaar, of juist betaalbaar zijn en passend bij de industriële mogelijkheden?

De steden groeiden ook weer, er moest veel gebouwd worden. Nieuwe huizen hadden vaak een beschut portiek. Achter de voordeur volgde dan een gang, de grotere huizen hadden zelfs binnen een toilet. Betegelde muren waren hier praktisch omdat ze eenvoudig te reinigen zijn. Er werden door verschillende tegelfabrieken lambriseringen ontwikkeld, met betaalbare, grotendeels te sjabloneren decors. Motieven werden vaak ontleend aan de vormen van bloemen en planten, insecten en vogels.

Er verschenen in de loop van de negentiende eeuw enkele grote publicaties over het planten- en dierenrijk met mooie kleurenlithografieën. Op tekenscholen leerden jonge schilders en ontwerpers hoe ze deze vormen konden stileren en tot een vlakornament uitwerken. Vanaf een effen rij plinttegels schoten kaarsrechte stengels met bladeren omhoog, veelal tegen een lichte achtergrond. Op de zevende en achtste rij van onderen volgden dan de meer of minder herkenbare bloemen.

Rond 1900 waren in heel Nederland tal van nieuwe plateelbakkerijen actief. Tegelijkertijd waren er ook nog steeds enkele bedrijven die de eeuwenoude traditie van het tinglaazuuradewerk voortzetten: een tweetal tegelfabrieken in Utrecht en de gleibakkerijen van Tichelaar in Makkum, Tjallingii en Van Hulst in Harlingen. Zij bleven uiteraard niet onberoerd door de nieuwe ontwikkelingen. De nog grotendeels handmatige productie van tegels had in ieder geval het voordeel dat het werk een ambachtelijke uitstraling

Eén belangrijke belemmering hield vernieuwing tegen: er bestond geen bescherming van industrieel eigendom

had. Vraag naar traditionele motieven bleef ook zeker bestaan, maar aanpassing van het assortiment was hard nodig.

Competitie

Het was ook een tijd van competitie, van (wereld)tentoonstellingen waarin bedrijven hun nieuwste producten en artistieke en technische hoogstandjes toonden. Ook op regionaal niveau. Ter gelegenheid van een bezoek van koningin Wilhelmina aan Fryslân werd in september 1905 een expositie van kunstnijverheid in De Harmonie georganiseerd. Zowel Van Hulst als Tichelaar leverde volgens de *Leeuwarder Courant* van 27 september noemenswaardige bijdragen. 'De koningin schijnt verrast' en 'zij koopt een groot aantal voorwerpen',

evenals de prins en het gevolg.

Er was eigenlijk één belangrijke belemmering die vernieuwing tegenhield: er bestond geen bescherming van industrieel eigendom. Alle goede ideeën konden straffeloos door anderen overgenomen worden. Bij het genre van de oud-Hollandse tegels hadden alle fabrieken wel vergelijkbare series met schepen, kinderspelen en Bijbelse voorstellingen gehad. Bij beëindiging van bedrijven werden ontwerpen door de andere fabrieken opgekocht, zo raakten ze over het hele land verspreid. Zolang ieder bedrijf zijn eigen regionale afzetmarkt had, zat men elkaar niet erg in de weg. Maar met de nieuwe transport- en communicatiemogelijkheden werkten men allemaal voor dezelfde nationale en zelfs internationale markt.

Vanaf 1902 kwamen de Friese en Utrechtse fabrikanten enkele keren bij elkaar en sloten onderlinge overeenkomsten. Een kartel zou men nu zeggen, want het ging onder meer over het afstemmen van prijzen in de sector. Maar men sprak ook af om elkaar voortaan gekleurde tekeningen van nieuwe patronenontwerpen toe te sturen, en de anderen zouden dat vervolgens niet meer namaken. In de goed bewaard gebleven bedrijfsarchieven van Tichelaar zijn tien registratiekaarten van de Koninklijke Muursteentjesfabriek fa. Jan van Hulst bewaard gebleven. De onderste helft van de hierbij afgedrukte tegelambarisering liet hij op 21 september 1905 vastleggen, de bovenste helft nog datzelfde jaar op 21 december. Daarmee is de introductie van dit ontwerp goed gedocumenteerd. In 1908 gaf Van Hulst zelf nog een modellenboek uit waarop deze beide naamloze ontwerpen (we hebben alleen decornummers) zijn gecombineerd tot één wandbekleding. En zo zaten deze tegels ooit in de woonkamer van een boerderij in Haarle bij Ootmarsum.

• Johan Kamermans is conservator van het Nederlands Tegelmuseum in Otterlo

Friese en Utrechtse tegelbakkers vormden een kartel